

XALQARO JAHON TAJRIBASIGA TAYANGAN HOLDA TERRORIZM VA URUSH DAVRIDA INSON HUQUQLARINING HIMOYA QILINISHIGA DOIR MASALALAR

Umaraliyev Ayubxon Boqijon o'g'li

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi magistratura tinglovchisi

ayubxonumaraliyev@gmail.com

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7874458>

ARTICLE INFO

Received: 18th April 2023

Accepted: 27th April 2023

Online: 28th April 2023

KEY WORDS

Terrorizm, Habeas korpus, Genotsid, Ommaviy qirg'in qurollari, Harakatlar strategiyasi, Eksteremizm, Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasi, irqiy kamsitish, doktrina.

ABSTRACT

Mazkur maqolada terrorizm va urush davrida inson huquqlari buzilishi hamda bu kabi holatlarda cheklanishi mumkin bo'lgan inson huquqlarining tavsifiga alohida e'tibor beriladi. Xalqaro tashkilotlar belgilab bergan cheklovlar hamda milliy qonunchilikdan kelib chiqqan holda maxsus moddalar orqali inson huquqlariga terrorizm va urushning ta'siri, Mutlaq huquqlarning buzilmasligiga, dunyoda va mamlakatimizda sodir bo'lgan tahlikali vaziyatlarda sodir etilgan favqulotda holatlarga atroflicha to'xtalinadi.

Dunyoning siyosiy va ijtimoiy tarixida ayrim vaziyatlar yuzaga keladiki, insonlarning ajralmas huquqlarining ham buzilishiga va hatto ularni himoya qilishga ham o'zaro urushlar, terrorizm va qurolli to'qnashuvlar sabab bo'lishi hech kimga sir emas. Ma'lumki, har qanday vaziyat bo'lishidan qat'i nazar yer yuzida istiqomat qiluvchi insonlar tengdirlar va ular o'zi yashab turgan davlat fuqarolari sifatida himoya qilinishi va huquqlari ta'minlanishi joizdir. Inson qadr-qimmatini, jumladan, irqi, millati, dini, jinsi, jinsiy orientatsiyasi yoki siyosiy e'tiqodidan qat'i nazar, har bir inson huquqlarga, ayniqsa, "hayot daxlsizligi huquqlari" deb atalgan huquqlarga egadir. Bunday inson huquqlari toifasiga yashash huquqi, shaxsiy daxlsizlik huquqi, o'zboshimchalik bilan olib qo'yish, hibsga olish va jazodan ozod bo'lish huquqi, o'z tanasi va mehnatiga egalik qilish erkinligi, kamsitishsiz erkin harakatlanish huquqi, oila yaratish va birga yashash huquqi kabilarni yaqqol kiradi. Ular xalqaro inson huquqlari va gumanitar qonunlar, konvensiyalar va deklaratsiyalarning ajoyib xilma-xilligida o'z ifodasini topgan, jumladan:

- Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomi
- Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi
- Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt
- Genotsid jinoyatining oldini olish va jazolash to'g'risidagi konvensiya
- Qiynoqlar va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomalaga qarshi Konvensiya
- Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya

- Irqiy kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi xalqaro konvensiya
- Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya.

Ular, o'z navbatida, qurolli to'qnashuvlarni o'tkazish bo'yicha aniq kelishuvlar (gumanitar huquq) bilan to'ldirilgan: 1949-yildagi Jeneva konvensiyalari va 1977-yilgi qo'shimcha protokollar.

Paradoks shundaki, bugungi kunda "inson huquqlari" qanchalar darajada bong urib e'tirof etilmasin, ular hech qachon urushlar davridagidek katta miqyosda hamda vahshiyonalik bilan buzilmagan. O'tgan asrdagi urushning evolyutsiyasi va turlari, texnologik murakkablik, vayron qiluvchi kuch va yangi qurollarning mavjudligi urush va ommaviy terrorizm o'rtasidagi farqni butunlay yo'q qildi. Bu paradoks Ikkinchi jahon urushidan keyingi yangi shakllangan inson huquqlarini samarali va kuchli himoya qilish bo'yicha majburiyat qamal ostida qolganligini ko'rsatar edi. "Urush" endi "kampaniya yoki qurolli kuchlar o'rtasidagi kurash" deb sodda ta'riflangan hodisa emas, balki endilikda xalqlar o'rtasida e'lon qilingan va e'lon qilinmagan urushlar, keng ko'lamlı fuqarolar urushlari, shu jumladan genotsid, raqobatlashuvchi milliy siyosiy guruhlar o'rtasidagi past intensivlikdagi to'qnashuvlar, hukumatlar tomonidan o'z fuqarolariga qarshi olib borilgan turli xil "iflos urushlar"ni ham o'z ichiga qamrab olmoqda. Ushbu turdagi urushlarning ko'pchiligining o'ziga xos xususiyati xalqaro gumanitar huquqqa zid ravishda tinch aholiga qasddan hujum qilishdir. Shunisi aniqki, barcha turdagi urushlar tinch aholini jarohat, kasallik yoki o'lim xavfi ostida qoldiradi va gumanitar inqirozlarni keltirib chiqarish bilan tahdid qiladi. Xalqaro gumanitar huquq hamda inson huquqlari buzilishini jahon tajribasidan misollar keltirgan holda quyida tasvirlangan yo'nalishlarga bo'lish mumkin.

"An'anaviy" vositalar bilan tinch aholiga to'g'ridan-to'g'ri hujumlar. 1907-yilgi Gaaga konvensiyasi tomonidan urushda tinch aholini qasddan o'ldirish *jinoyat* sifatida belgilangan. Shunga qaramay, o'shandan beri millionlab tinch aholi urushlarda begunohlarcha halok bo'ldi. 1930-yillarda Efiopiya tinch aholisini va Gernika shahrida ispaniyalik tinch aholining nemis samolyotlari tomonidan bombardimon qilinishi, yaponiyaliklarning Xitoydagi shaharlarga hujumlari singari, begunoh jangchilarga zarar etkazish uchun kuchli harbiy texnologiyalardan jinoiy foydalanishning dahshatli misoli sifatida xalqaro hamjamiyat tomonidan qoralangan. Bu kabi favqulotda holatlarda o'n minglab tinch aholi, asosan keksalar, ayollar va bolalar halok bo'ldi.

Sovuq urushning tugashi bu naqshni o'zgartirmadi, bundan tashqari, artilleriya o'qlari tinch aholiga hujum qilish va shahar hayotini to'g'ridan-to'g'ri yo'q qilish vositasi sifatida takidlandi. Sobiq Yugoslaviyadagi mojaro ko'plab shaharlarning doimiy va muntazam ravishda o'qqa tutilishi bilan ajralib turardi. Bu hujumlar Rossiyaning Chechenistondagi Grozniyga hujumi bilan kuchayib ketdi. Ro'yxatga olingan hujumlarning eng yuqori darajasi Sarayevoda kuniga 3500 ta, Grozniyda esa soatiga 4000 ta snaryadni tashkil etdi. Chechenistondagi dastlabki 3 oylik mojaroda 15 mingga yaqin tinch aholi halok bo'ldi va yuz minglab odamlar qochqinga aylandi.

Etnik tozalash va suddan tashqari qotilliklar. 1980 va 1990-yillarda inson huquqlarini buzishning eski va xunuk varianti yana paydo bo'ldi. Unga ko'ra, harbiy harakatlarning asosiy maqsadi tinch aholini dini, millati yoki etnik o'ziga xosligi asosida o'z uylari va yerlaridan majburan ko'chirish bo'lgan mojarolar. Bunday harakatlar xalqaro

huquqda insoniyatga qarshi jinoyat hisoblanadi. Kambodjada Pol Pot boshchiligidagi qizil kxmerlar rejimi tomonidan amalga oshirilgan muntazam aholiga nisbatan ommaviy qotilliklar, majburiy deportatsiyalar qamoqxona lagerlari va qullikka nisbatan ham xuddi shunday bo'lgan. Bu voqealar qurbonlar etnik kelib chiqishi ajralib turardi. Etnik tozalashning boshqa mashhur misollari sobiq Yugoslaviya va Ruandadagi urushlardir. Ikkala to'qnashuvda ham etnik tozalash vositalari jangovar bo'lmagan shaxslarga ommaviy hujumlar edi. Unda Erkaklar, ayollar va bolalarni qiynoqqa solish va o'ldirish, butun jamoalarni qo'rqitish uchun zo'rlashning keng tarqalgan va tizimli qo'llanilishi; suv, elektr energiyasi, oziq-ovqat, yoqilg'i, sanitariya va boshqa ehtiyojlarni ta'minlovchi uylar, fermer xo'jaliklari, sanoat korxonalarini va asosiy infratuzilmalarni portlovchi moddalar va o't qo'yish orqali yo'q qilish; tibbiy yordam ko'rsatishdan bosh tortish va tibbiy betaraflikning buzilishi; qamal, blokada va gumanitar yordamga aralashish kabi ishlar tinimsiz amalga oshirilgan. Askarlar ham, jangovar bo'lmaganlar ham qamoq lagerlarida och qolgan, qiynoqqa solingan yoki o'ldirilgan, ularning aksariyatiga Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasi kirishiga ruxsat berilmagan. Minglab odamlar o'zboshimchalik va suddan tashqari qatl qurboni bo'lgan va ommaviy qabrlarga dafn etilgan.

1988-yilda Iroq minglab kurd qishloqlarini vayron qilindi. Bunday qishloqlardan birining taqdiri haqidagi hisobotda qotillik, zo'rlik bilan yo'qolib ketish, boshqa joyga ko'chirish va mahbuslarga minimal hayot sharoitlarini ta'minlashdan bosh tortish kabi holatlar tasvirlangan. Etnik tozalash bilan ifodalangan inson huquqlarining ochiqdan-ochiq buzilishi, ehtimol, kelgusi o'nlab yillar davomida davom etishi mumkin.

Ommaviy qirg'in qurollari vositasida tinch aholiga to'g'ridan-to'g'ri hujumlar. O'z ta'siri va belgilovchi xususiyatlariga ko'ra harbiy jangchilarga ham, tinch aholiga ham baravar zarar etkazishi muqarrar bo'lgan (va odatda mo'ljallangan) qurollarni sinash va foydalanish holatlarini insoniyat boshidan kechirdi va xalqaro miqyosda inson huquqlarini ta'minlashning ilojini qoldirmagan bu qurollarga nafrat xissini shakllantirdi. Ular odatda ta'riflangan ommaviy qirg'in qurollarini o'z ichiga oladi: *yadroviy, kimyoviy va biologik qurollar, shuningdek, minalar.*

Xirosima va Nagasakining yadroviy bombardimonlari 20-asrdagi urush voqealarini o'zgartirdi. 200 000 dan ortiq tinch aholi portlash, yoqish va radiatsiya natijasida halok bo'lganligi keng e'tirof etilgan. Bu kabi ayanchli holatlarning natijalaridan kelib chiqib, xalqaro huquqda keraksiz azob-uqubatlarga olib keladigan vositalar sifatida tan olinmaydi, mutanosiblik tamoyilini amalga oshirishni talab qiladi va tinch aholining qurolli to'qnashuvlar paytida hujum ob'ekti bo'lishdan asosiy immunitetini tasdiqlaydi.

2001-yil 11-sentabrda Nyu York va Vashingtonda sodir etilgan terrorchilik xurujlari terrorizmga qarshi kurashni xalqaro hamjamiyatning asosiy siyosiy ustuvor yo'nalishiga aylantirdi. 2001-yil 28-sentabrda BMT Xavfsizlik Kengashi BMT Nizomining VII bobiga asosan 1373-sonli rezolyutsiyani qabul qildi, unda davlatlarni milliy darajada terrorizmga qarshi kurashda yanada samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish va terrorizmga qarshi kurashda xalqaro hamkorlikni kuchaytirishga chaqirdi. Qaror bilan ushbu masala bo'yicha harakatlarni nazorat qilish va ko'rilgan choralar to'g'risida davlatlardan hisobotlarni olish uchun Terrorga qarshi kurash qo'mitasi (TKK) tashkil etildi.

1373-sonli rezolyutsiya qabul qilingandan so'ng, ko'plab davlatlar terrorizmga qarshi kurash bo'yicha keyingi chora-tadbirlar rejalarini qabul qildilar. 2003 yilda qabul qilingan

Xavfsizlik Kengashining 1456-sonli rezolyutsiyasi tashkilotni o'z faoliyatida inson huquqlarini hisobga olishga chaqirdi. 2004-yilda Madridda poyezdlar va 2005-yilda London transport tizimiga qilingan hujumlar terrorizm butun dunyoda xavfsizlik, fuqarolar hayoti va erkinligiga jiddiy tahdid solayotganini dunyo yetakchilariga eslatdi. Shu kabi hodisalardan so'ng, Xavfsizlik Kengashi hujumlarni qoraladi va BMT Nizomida belgilangan majburiyatlarga muvofiq terrorizmning *barcha shakllariga* qarshi kurashishda qat'iyiligini bildirdi.

BMT darajasida terrorizmga qarshi kurash bo'yicha o'n ikkita konvensiya ishlab chiqilgan; so'nggilari Terroristik portlashlarga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya (1997), Terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya (1999) va Yadroviy terrorizm harakatlariga qarshi kurash to'g'risidagi xalqaro konvensiya (2005). Ushbu va boshqa Konvensiyalar davlatlar o'z yurisdiksiyasi doirasidagi har bir insonning asosiy huquqlarini terrorchilik harakatlaridan himoya qilish uchun zarur choralarni ko'rish majburiyatini belgilaydi. Terrorizmning deyarli barcha shakllari Jeneva konvensiyalari va Rim statutiga qo'shimcha ravishda ushbu Konvensiyalar bilan qamrab olingan.

Aniq aytaylik: terrorizm zo'ravonlik orqali inson huquqlarini yo'q qilishni maqsad qilgan va tinch aholi orasida qo'rquvni tarqatish. Bu ko'pincha eksterimistik tashkilotlar tomonidan sodir etiladi. Terrorchilarni demokratiya, qonun ustuvorligi va insoniyatga hurmatga hujum qiluvchi aktyorlar deyish mumkin. Qisqa qilib aytadigan bo'lsak dunyo davlatlari o'z doiralarida inson huquqlarini urush va terrorizm davrlarida himoya qilish borasida o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda harakat qilmoqdalar. Bunga o'zaro birlik bilan erishish uchun xalqaro tashkilotlar xarakat qilmoqda, chunki *"birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar"*.

Jahonda tajribasidan chekingan holda, milliy amaliyotga nazar tashlaydigan bo'lsak, mamlakatimiz ham o'z boshidan terrorizm hujumlarini boshidan kechirgan. Ko'plab xalqaro doiralarning e'tiborini o'ziga qaratgan 2005-yildagi Andijon voqealarida favqulotda holat joriy etilib inson huquqlarining ayrim turlari cheklanishi kabilar samara bergan bo'lsada, ayrim vaziyatlar esa qilingan xatoliklardan kerakli xulosalar olingan. O'tgan qisqa 5 yillik davrda respublikada inson huquq va manfaatlarini ta'minlash kafolatlarini mustahkamlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Jamiyatda siyosiy faollik ortib, barcha sohalarda chuqur islohotlar amalga oshirilmoqda. Ulardan ko'zlangan asosiy maqsad ***«Inson manfaatlari hamma narsadan ustun»*** degan tamoyilni amalga oshirish ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan demokratik davlat va adolatli jamiyat barpo etishdan iborat. O'zbekistonda asosiy e'tibor terrorizmning tarqalishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va sabablarni aniqlash va bartaraf etishga qaratildi. Bu chora-tadbirlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi qarori bilan tasdiqlangan 2017-2021-yillarda mamlakatimizni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha *Harakatlar strategiyasida* ham o'z ifodasini topgan.

Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashga yondashuvlarni konseptual qayta ko'rib chiqish quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Birinchidan, Mudofaa doktrinasini, "Ekstremizmga qarshi kurashish to'g'risida"gi, "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi, "Davlat xavfsizlik xizmati to'g'risida"gi, "Milliy gvardiya to'g'risida"gi qonunlarning qabul qilinishi terrorizmga qarshi kurashish va profilaktika sohasidagi qonunchilikni mustahkamlash imkonini berdi.

Ikkinchidan, inson huquqlari va qonun ustuvorligini hurmat qilish O'zbekistonda terrorizmga qarshi kurashning ajralmas qismi hisoblanadi. Terrorizmga qarshi hukumat tomonidan ko'rilayotgan choralari milliy qonunchilik va mamlakatning xalqaro huquqiy majburiyatlariga mos keladi.

Davlat siyosati terroristik jinoyatlarni sodir etishda aybdor shaxslarni reabilitatsiya qilish masalalariga yo'naltirilgan. Ushbu chora-tadbirlar insonparvarlik, adolatlilik, sud hokimiyatining mustaqilligi, sud jarayonining raqobatbardoshligi, "Xabeas korpus" instituti faoliyatini kengaytirish, tergov faoliyati ustidan sud nazoratini kuchaytirish tamoyillariga asoslanadi. Aholining odil sudlovga ishonchi ana shu tamoyillarni hayotga tatbiq etish orqali erishiladi.

Uchinchidan, ekstremistik g'oyalar ta'siriga tushib, o'z xatolarini anglab yetgan shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish, normal hayotga qaytarish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda

2020-yil O'zbekiston tarixida birinchi marta **O'zbekistonning Inson huquqlari bo'yicha Milliy strategiyasi** qabul qilindi. Ushbu hujjat qonunchilikni takomillashtirish orqali inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarini amalga oshirishga, ushbu tavsiyalarni amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash, tahlil qilish va bartaraf etishga qaratilgan milliy harakatlar rejalarini ("yo'l xaritalari") so'zsiz amalga oshirishni nazarda tutadi.

2021-yilda *"Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"*gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni yangi tahrirda qabul qilindi. Qonunni tayyorlashda ushbu sohadagi xalqaro me'yor va talablar, birinchi navbatda, *Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt hamda BMTning Inson huquqlari bo'yicha qo'mitasining umumiy tartibdagi sharhlari* puxta o'rganilib, ulardagi asosiy qoida va tamoyillar inobatga olindi.

2021-yil 16-dekabr kuni BMT Bosh Assambleyasining 76-sessiyasida **"Terrorizm va inson huquqlari"** nomli 76/169-sonli rezolyutsiya qabul qilindi. Rezolyutsiyada terrorizm hamda terrorizm uchun sharoit yaratadigan zo'ravonlik ekstremizmining barcha xurujlari, usul va amaliyotlari, qaysi shakl va ko'rinishda yuz berishi, qayerda va kim tomonidan sodir etilishi, qanday motivatsiya yo moliyaviy, moddiy yoki siyosiy qo'llab-quvvatlash negizida sodir etilishidan qat'i nazar, xalqaro huquqqa mutlaqo mos kelmaydigan xatti-harakat sifatida so'zsiz qoralanishi ta'kidlangan.

References:

1. Karimov I. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. O'zbekiston, 1997. - 328 b.
2. Richard A. Falk, Human Rights Horizons: The Pursuit of Justice in a Globalizing World, New York: Routledge, 2001.
3. Sabine C. Carey, The Politics of Human Rights: The Quest for Dignity, Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 2010.
4. Andrew Clapham, Human Rights: A Very Short Introduction (Very Short Introductions), New York: Oxford Univ. Press, 2007.
5. Jo'rayev.N. Xalqaro terrorizm va mintaqaviy mojarolar: O'quv qo'llanma. 2000. B.28.

6. Kremer G. Islom Din va davlat: islomda din, huquq va - siyosatning o'zaro munosabati // Islom va dunyoviy-ma'rifiy davlat. - T.: Imom al-Buxoriy xalqaro jamg'armasi, 2003. - B. 60.